

ЦЕРРАІНА МАГНА

“Роля української жінки є так само виняткова, як винятковим є положення її краю. Вона мусить бути і його будівничим, допомагаючи мужчинам, і в той же час господинею в житті мужчин”.

Олена Теліга

ЦЕРРАІНА МАГНА

Volumen II
2017

THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
M. S. Hrushevs'ky Institute of Ukrainian Archaeography
and Source Studies

UCRAINA MAGNA

Volumen II

**Ukrainian Woman in Another National Environment:
Household and Civil Manifestations**

Kyiv – 2017

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського

UCRAINA MAGNA

Volumen II

**“Українська жінка у інтернаціональному середовищі:
побутовий та громадянський вияви”**

Київ – 2017

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Інституту української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (Протокол № 6 від 15 червня 2017 року)

Редакційна колегія:

д. іст. н., проф. Валентина Піскун (голова); д. іст. н. Георгій Папакін;
к. іст. н. Олександр Маврін; д. іст. н., проф. Надія Миронець; д. і. н.,
проф., Алла Атаманенко; д. іст. н. Ігор Гирич; д. іст. н. Ярослав
Федорук; д. іст. н. Ірина Преловська; д. іст. н. Вячеслав Корнієнко;
д. іст. н. Георгій Мамуля (м. Париж, Франція); д-р. Богдан Злин-
ський (м. Прага, Чехія); д-р, проф. Рафал Ковальчик (м. Лодзь,
Польща); к. іст. н. Юлія Горбач; к. іст. н. Валентин Кавунник;
к. іст. н. Дмитро Гордієнко (відповідальний секретар).

Ucraina Magna. – К., 2017. – Vol. II: Українська жінка у іншо-
національному середовищі: побутовий та громадянський вияви / За
заг. ред. В. Піскун; упоряд. Д. Гордієнко та Ю. Горбач. – 536 с.

ISSN 2522-9184

Збірка наукових праць присвячена широкому колу питань історії украї-
нської еміграції, насамперед ХХ ст. Тематично збірка складається з двох бло-
ків праць. У першому опубліковані праці, основу яких склали матеріали Між-
народної наукової конференції “Українська жінка у інтернаціональному сере-
довищі: побутовий та громадянський вияви” (14 квітня 2016 р., м. Київ), від-
повідно, у другому – праці, основу яких склали матеріали Наукової конфе-
ренції “Працювати на користь України”: До 130-ліття від дня народження
української вченої-історика Наталії Полонської-Василенко (11 лютого 2014 р.,
м. Київ). Низка статей має і джерелознавче значення.

Видання призначене для науковців, студентів та всіх, хто цікавиться
українською історією та культурою.

Видання зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації – серія KB № 22794-12694P від 14.06.2017)

ISSN 2522-9184

© Інститут української археології та джере-
лознавства ім. М. С. Грушевського, 2017
© В. М. Піскун, 2017
© Д. С. Гордієнко, 2017
© Ю. С. Горбач, 2017
© Автори статей, 2017

ЖІНОЧЕ ПИТАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ РУСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ (1890-ті рр.)

Русько-Українська радикальна партія (далі – РУРП) була заснована на початку жовтня 1890 р. у Львові¹. Є. Ярошинська, буковинська письменниця та культурно-громадський діяч, у недатованому листі до М. Павлика з цього приводу зазначала: “Даруйте, що так спізнила-м ся пожелати Вам і Вашій партії всего добра і славного успіху на будучність, но се не сталося з неохоти або з лінивства, але через тяжку недугу [...] Тепер кличу з цілої душі: най жіт русько-українська радикальна партія і д[обродій] Павлик, яко перший основатель тої, най дочекаст сіяних собою оочів, що Вам, певно, наймилішим в світі час-тем було б. Я годжусь зо всім в програмі радикальній”².

Програма РУРП, опублікована на сторінках часопису “Народ” (1890–1895), також містила вимоги, що стосувалися жіночого питання. Передусім радикали домагались “повної волі особи, слова, сходин і товариств, печаті і сумління, забезпечена кожій одиниці, без ріжниць пола, як найповнішого впливу на рішане всіх питань політичного життя”³. Програма вимагала “заведење загального, безпосередного, тайного голосованя”. При цьому наголошувалося, що “під правом голосованя розуміємо активне і пасивне право вибору. Право те повинно бути признане як мущинам так і женщинам”⁴. Водночас РУРП виступала за надання “можности користаня з науки в школах народних, середніх і універсітетах для всіх без ріжниць пола”⁵. Влітку 1890 р. М. Павлик навіть подав ідею заснувати спеціальне жіноче товариство (“Руське товариство для жіночого образованя”). “Котре би, – за словами діяча, – збирало фонди на стипендії для руських школярок, при чім одні, найспосібнійші, повинні би йти до гімназій та до універсітетів, а інші до шкіл практичних, хоть до чужих країв”. М. Павлик навіть пропонував “позакладати цілу сіть таких товариств, після повітів або сторін, і

¹ J.-P. Himka, *Socialism in Galicia. The Emergence of Polish Social Democracy and Ukrainian Radicalism (1860–1890)*, Cambridge, 1983, p. 167.

² Євгенія Ярошинська, *Твори*, К., 1968, с. 392.

³ *Програма Русько-української радикальної партії*, Народ, 20 (1890, 15 [літнинського] жовтня) 301.

⁴ *Ibid.*, с. 302.

⁵ *Ibid.*, с. 303.

аж після того звести їх ув один союз (федерацію) [...]». А також «за-кладати напр[имір] виключно руські жіночі школи в більших містах для тих, котрим би ніяк було йти вище»⁶.

Поступово у Галичині набрав обертів масовий вічевий рух. Однією з традиційних і найчастіше використовуваних тем для скликання зборів стала вимога запровадження загального виборчого права. З цього приводу в 1890 р. у грудневому номері часопису «Народ» (ч. 23) було надруковано текст звернення під назвою «До наших женщин! ...»⁷. Авторок відозви встановити не вдалося. Натомість звернення поширювалося, за словами М. Павлика, «приватно з рук до рук» серед польок, сврежок і українко Львова⁸. 14 грудня 1890 р. у залі львівської ратуші за участі робітників, інтелігенції і жінок відбулося віче, присвячене справі загального виборчого права. Захід був організований із ініціативи Галицької робітничої партії (далі – ГРП) і спільно з РУРП⁹. За свідченням М. Павлика (одного з двох секретарів віча), більшість серед присутніх на зборах жінок становили сврейки. Останні входили до

Україна Magna, vol. II складу львівського товариства «Szupelnia paukowa» («Наукова читальня»)¹⁰. Від імені жіноцтва на вічі виступила польською мовою п. Левенштайн. По суті, вона була делегатом жіночого комітету, текст відозви котрого був надрукований у «Народі» (1890, ч. 23). У своєму виступі Левенштайн лише деталізувала провідні ідеї та мету вищезгаданого звернення, зауваживши, що «жінчини для того пристали до нинішнього віча, щоби голосно запротестувати против несправедливости, яку чинять жінцинам теперішні устави»¹¹.

У підсумку присутні на зборах одногослоно ухвалили резолюцію та прийняли рішення надіслати її депутатові Державної ради в Відні Ф. Кронаветтеру. В резолюції віча між іншим зазначалося: «Зваживши врешті, що переважну половину людности чинять жінцини, котрі ані що до чувств горожанських, ані духово не стоять низше від мушин, котрі рівно поносять всякі податки посередні, а в значній мірі й безпосередні і яко такі в однісній Австрії мають право голосованя через заступників, котрі врешті в деяких американських державах мають вже зовсім признане, а в Австрії й інших державах почастне право голосованя до парламентарних репрезентацій, – народне віче у Львові з 14 грудня] 1890 р. ухвалює домагатися від ради державної, щоби як найкорше на порядку дневній своїх обрад взяла реформу обов'язуючої тепер ординації виборчої в тім дусі, щоби кожний горожанин Австрії [...] а також кожда горожанка дійшовши до повнолітности, мали право голосованя при виборах до всяких репрезентацій державних, красвих, повітових й громадських»¹².

Діячі РУРП і галицькі соціал-демократи в ставленні до вирішення жіночого питання опиралися на соціалізм. Вони дуже часто наголошували на тому, що це питання було передусім соціально-класове¹³. Звідси Н. Кобринська, одна з чільних представниць українського жіночого руху в Галичині, у листі до М. Павлика від 6 липня 1891 р. писала: «Не бійтеся, я питання жіночого не замкну ані в одній верстві як також народності»¹⁴. Водночас вона дуже критично ставилася до партійної

¹⁰ М. Павлик, *Загальне голосованє в Галичині*, с. 13.

¹¹ *Ibid.*, с. 15.

¹² *Ibid.*

¹³ О. Маланчук-Рибак, *Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX – першої третини XX ст.: типологія та європейській культурно-історичний контекст*, Чернівці, 2006, с. 339–340.

¹⁴ Цит. за: О. Маланчук-Рибак, *Ідеологія та суспільна практика жіночого руху...*, с. 339.

⁶ *В справі просвіти Русинок*, Народ, 13 (1890, 1 [латинського] липня) 199; П. Шкраб'юк, *Ми, українські родички...* (Михайло Павлик і Радикальна партія), Л., 2012, с. 125.

⁷ «Справа дуже важна і дотикаюча загалу жінцини, – наголошувалося в зверненні, – буде невагом порушена публічно. Народне віче, що невагом має бути скликане, для обговорення справи загального голосованя, дас і нам нагоду упітнутися о наші права людські й горожанські. В передових освічених державах європейських, справа допусту жінцини до голосованя вже від давна на порядку дневнім. Вимовні та енергічні представниці публічної опіні словом і пером домагаються рівноправненя жінцини у салі університетській, в судовой палаті, на полі політичнім і на інших полях суспільного життя. Перед переконуючою силою їх аргументів, при слушности їх домагань, отворяються чим раз частійше для жінцини домівки знаня й науки, в краю ж свободи, в Америці, зазнають уже жінцини благодатних наслідків виконуваня своїх горожанських прав. Чи-ж тільки польські, руські та жидівські жінцини мають оставати позаду за загальним поступовим рухом? Чи-ж тільки вони мають своєю мовчанкою стверджувати кривдне для них підозрінє, що вони недозрілі духово, що не вміють відчути власного покореня, не спосібні забажати того, що їм слушно належить?? Пора й нам вийти зі стану пасивности і здобутися на перший самостійний крок. Користаймо з нагоди, зберімся численно і здобутися на перший самостійний крок. Користаймо підписами наші переконаня, сформулуймо наші бажаня і пристаньмо до численної громади жінцини, свідомих своєї людської гідности і домагаючихся для своето полу прав горожанських, на рівні з іншими, а в першій ряді права загального голосованя». Див.: М. П., *В справі робітничих людей і жінцини у Галичині*, Народ, 23 (1890, 1 [латинського] грудня) 372.

⁸ М. П., *В справі робітничих людей і жінцини у Галичині*, с. 372.

⁹ М. П., *В справі робітничих людей і жінцини у Галичині*, с. 372; М. Павлик, *Загальне голосованє в Галичині*, Народ, 1 (1891, 1 [латинського] січня) 13; О. С. Жерноклев, *Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.)*, Ів.-Фр., 2006, с. 127; R. Tomczyk, *Rusinki (Ukrainki) w austriackiej Galicji. Pomiedzy konserwatywizmem a galkalitzmem*, Przegląd Zachodniopomorski, XXVII (2012) 104.

позиції у жіночому питанні та намагалася підкреслити його позапартийний характер¹⁵. У листі до М. Павлика від 23 серпня 1891 р. Н. Кобринська скаржилася: “Є виною цілої партії, а іменню її двоєкої програми, т[о] єсть) одна більше практична, більше пристосована до наших обставин, репрезентована в Народі Вами і Франком, еслиби не надто велика партійна і кастова ненависть, а друга – чисто марксієвська шабелюнова до наших обставин, прикладана молодшими братчиками, закрашена нераз школярськими виходками на пошів, а взагалі ціла партія грішнт завеликим узглядненням поступовости поляків, котру они переважно уживають лиш як модну драперію перед Європою, а в дійсности прикривають нею грубо ретроградні і некультурні стремління”¹⁶.

Натомість 1 вересня 1891 р. за ініціативи Н. Кобринської відбулися жіночі збори у м. Стрий. Участь у них взяли понад три десятки жінок, які приїхали з містечок Броди й Бережани, а також із Коломиї, щини та Буковини (Рибакова, Є. Ярошинська, О. Озаркевич, Окуневська та ін.)¹⁷. Звіт про збори Н. Кобринська надіслала до редакції часопису “Народ”¹⁸. Матеріали були опубліковані в жовтневому номері часопису (1891, ч. 20 і 21)¹⁹. Після завершення зборів діяч РУРП (представник т. зв. групи “молодик” радикалів) О. Колесса подарував Н. Кобринській рукопис своєї поеми “Мрії”. Твір, датований 29 серпня 1891 р., автор власне й присвятив Н. Кобринській²⁰. Водночас чоловіки взагалі не були допущені на жіночі збори в Стрию²¹, що дуже обурило редакцію часопису “Народ”: “Секрет, котрим окружило себе віче жіноче в Стрию, далеко більше може пошкодити справі жіночій, ніж допомогти їй. Виключити муштин можна було хіба тоді, якби то були приватні збори, за запрошеннями [...] На збори ж публичні, якими були збори жіночі в Стрию, мали повне право появитися всі охочі, значить і муштини”²².

¹⁵ О. Маланчук-Рибак, *Ідеологія та суспільна практика жіночого руху...*, с. 241.

¹⁶ Цит. за: О. Маланчук-Рибак, *Ідеологія та суспільна практика жіночого руху...*, с. 241.

¹⁷ *Жіноча справа. Перші жіночі збори в Стрию*, Народ, 20 і 21 (1891, 24 латинського жовтня) 282, 284; *Кроніка. Віснє kobiet ruskich*, Dodatek do nr. 249. *Kurjera lwowskiego* (1891, 7 Wrzesnia) 2; П. Шкраб’юк, *Op. cit.*, с. 66.

¹⁸ Євгенія Ярошинська, *Op. cit.*, с. 394.

¹⁹ *Жіноча справа. Перші жіночі збори в Стрию*, с. 282–284.

²⁰ *Жіноча справа. Перші жіночі збори в Стрию*, с. 284; І. Кніш, *Смолоскип у темряві. Наталія Кобринська й українській жіночий рух*, В., 1957, с. 172–173.

²¹ *Жіноча справа. Перші жіночі збори в Стрию*, с. 284.

²² *Ibid.*

10 квітня 1892 р. у залі львівської ратуші відбулося перше загальне жіноче віче. Участь у ньому взяли українки, польки та єврейки. Головою зборів було обрано Ф. Носсіг-Прухнікову, польську публіцистку й громадсько-політичну діячку єврейського походження, заступницею голови – Н. Кобринську, а секретарями віча – О. Франко, дружини письменника, та польку Я. Чайковську²³. Натомість І. Франко був присутній на жіночих зборах як кореспондент газети “Kurjer lwowski”. У газеті він подав звіт про названий захід²⁴. Безпосередню участь у нарадах взяв М. Павлик. На його пропозицію було ухвалено видати звіт про віче окремою брошурою польською та українською мовами²⁵. З метою економії коштів, М. Павлик спочатку почав друкувати звіт у часописі “Народ”. А вже тоді планував робити з часопису т. зв. окремі “відбитки” для брошури²⁶. Проте М. Павлик опублікував у двох числах “Народу” лише частину звіту про жіноче віче. Мова йде про його дві статті (без підпису) під назвою “Перше загальне жіноче віче у Львові”. Статті були надруковані в рубриці “Жіночі справи”²⁷. Водночас друкування брошури через низку труднощів, у тому числі й фінансових, М. Павлик був змушений припинити²⁸.

Непостійно діюча рубрика “Жіноча справа” була офіційно започаткована в “Народі” згідно з рішенням II з’їзду РУРП (3–5 жовтня 1891 р., Львів)²⁹. Натомість вперше рубрика “Жіноча справа” (“про селянки й робітниці наші й інші”) згадується ще в плані-проспекті

²³ *Wiesnє kobiet*, Kurjer lwowski, 94 (1892, 3 Kwietnia) 1–2; *Wiesnє kobiet*, Dodatek do nr. 103. *Kurjera lwowskiego* (1892, 11 Kwietnia) 1; *Wiesnє kobiet*, Kurjer lwowski, 103 (1892, 12 Kwietnia) 1–2; *Жіночі справи. Перше загальне жіноче віче у Львові*, Народ, 9 (1892, 1 латинського мая) 126–129; П. Шкраб’юк, *Op. cit.*, с. 66.

²⁴ *Wiesnє kobiet*, Dodatek do nr. 103. *Kurjera lwowskiego* (1892, 11 Kwietnia) 1; *Wiesnє kobiet*, Kurjer lwowski, 103 (1892, 12 Kwietnia) 1–2.

²⁵ *Wiesnє kobiet*, Kurjer lwowski, 103 (1892, 12 Kwietnia) 2; *Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. VII (1892–1893), ч. 1911, с. 60.

²⁶ *Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. VII, с. 60.

²⁷ *Жіночі справи. Перше загальне жіноче віче у Львові*, Народ, 9 (1892, 1 латинського мая) 126–129; *Жіночі справи. Перше загальне жіноче віче у Львові*, Народ, 11 і 12 (1892, 10 латинського червня) 163–166; П. Шкраб’юк, *Op. cit.*, с. 66–67, 124.

²⁸ *Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України* (далі – ВР ІЛ), ф. 3, од. зб. 1607, арк. 499–502; *Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською* (1893–1895), Л., 1905, с. 11–12; *Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. VII, с. 60–61.

²⁹ *II-ий з’їзд українських радикалів*, Народ, 20 і 21 (1891, 24 латинського жовтня) 266–267; *Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. VI (1890–1891), ч. 1910, с. 270; Д. Лукіянович, *Трагедія Кобринської* (З нагоди Жіночого Конгресу), Діло, 164 (1934, 24 червня) 3.

“Народу”, написаному М. Павликом орієнтовно напередодні видання часопису³⁰. Названа рубрика проіснувала в “Народі” майже рік (включено до 1 жовтня 1892 р.). Спочатку під назвою “Жіноча справа” (1891, чч. 20 і 21; 22; 23; 1892, ч. 7 і 8), а згодом – “Жіночі справи” (1892, чч. 9; 10; 11 і 12 та 15–18).

Загалом жіноче питання майже регулярно висвітлювалося в часописі “Народ” протягом його існування³¹. Передусім це статті М. Ганкевича “Отворення читальні в Рудні і перший у читальні відчит про жіночу справу”³² та його замітка під назвою “Жіноча справа”³³, статті В. Охримовича³⁴ “Жіноча доля в Скільських горах”³⁵, статті М. Павлика “Дещо про рух Русинок”³⁶, “Товариство руских жінок на Буковині”³⁷, “Ще із-за товариства руских жінок на Буковині”³⁸, “Другі загальні збори “Общества русских женщин в Буковині”³⁹ та чимало інших матеріалів⁴⁰. У “Народі” навіть було вміщено переклад статті польського публіциста Ю. Гласко “Американські робітниці”. Стаття була надрукована у варшавському тижневику “Głos” (1890, № 28, с. 335) і підписана псевдонімом Я. Г. Семєнєцькій⁴¹.

³⁰ *Перепіска Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. V (1886–1889), ч. 1912, с. 413–414.

³¹ О. Маланчук-Рибак, *Ідеологія та суспільна практика жіночого руху...*, с. 333–334, 418.

³² М. Ганкевич, *Отворене читальні в Рудні і перший у читальні відчит про жіночу справу*, Народ, 12 (1890, 15 [латинського] червня) 187–188.

³³ Критика літературна і бібліографія. М. Ганкевич *Жіноча справа*, Народ, 23 (1891, 20 [латинського] листопада) 324.

³⁴ В. Охримович (1870–1931) також був прибічником теорії матриархату. Див. детальніше: В. Охримович, *Значення малорусских свадебных обрядов и песен в истории эволюции семьи*, Етнографическое обозрение, XI (1891) 44–105; Вл. Охримович, *Значення малорусских свадебных обрядов и песен в истории развития семьи*, Етнографическое обозрение, XV (1892) 1–54.

³⁵ В. Охримович, *Жіноча доля в Скільських горах*, Народ, 18 (1890, 15 [латинського] вересня) 277–279.

³⁶ М. П., *Дещо про рух Русинок*, Народ, 13 і 14 (1894, 1 і 15 юлія) 218–219.

³⁷ М. П., *Товариство русских жінок на Буковині*, Народ, 19 (1894, 1 октябрю) 296–298.

³⁸ М. П., *Ще із-за товариства русских жінок на Буковині*, Народ, 21 (1894, 1 ноябрю) 331–333.

³⁹ *Політично-суспільні вісті*, М. П. *Другі загальні збори “Общества русских женщин в Буковині*, Народ, 15 і 16 (1895, 1 і 15 августа) 261–262.

⁴⁰ *Жіноча справа*, *Академія жіноча?*, Народ, 20 і 21 (1891, 24 [латинського] жовтня) 284; *Жіночі справи*, Народ, 10 (1892, 15 [латинського] мая) 138; *Німецьку жіночу гімназію...*, Народ, 19 (1892, 22 [латинського] октябрю) 213–214; *Дрібнічі вісті*, *Поступ жіночої освіти в Австрії*, Народ, 11 (1895, 1 червня) 178 та ін.

⁴¹ Я. Г. Семєнєцькій, *Американські робітниці*, Народ, 15 (1890, 1 [латинського] серпня) 224–226.

Водночас часопис “Народ” передплачували та читали жінки не лише в Галичині⁴² та сусідній Буковині⁴³, але й далеко за їх межами, у тому числі й у Російській імперії⁴⁴. Детальний перелік їх прізвищ міститься в списку передплатників “Народу”, складеному М. Павликом⁴⁵. Так, 14 січня 1890 р. Є. Ярошинська в листі до М. Павлика писала: “Перше число Вашого «Народа» дуже а дуже мені подобається. Я по-дивляю тую відвагу, з якою Ви всім правду в очі кажете”⁴⁶. Вочевидь зміст часопису був для Є. Ярошинської дуже цікавим, що підтверджує зокрема її лист до М. Павлика від 13 лютого 1890 р. “З одушевленем слідила я за кожною стрічкою, находячи чимраз щось інтересовнішого. Щось так смілого і справедливого не случалось мені до сего часу читати. І другим людям, властиво тим, котрим пороздавала-м прислани Вами примірники, газета вельми подобалась”. І додавала: “Если найшовся там у Вас який пренумерант з Буковини, то вже лиш я его до того намовила, бо, знаєте, наші люди дуже люблять читати газети, але платити за них – то ні”⁴⁷. Позитивні відгуки про часопис надходили від Є. Ярошинської і пізніше (наприклад, її лист до члена РУРП В. Охримовича від 15 листопада 1890 р.)⁴⁸.

Інтерес до партійної преси РУРП виявляла також і оперна співачка С. Крушельницька. Так, 16 січня 1894 р. у листі з Мілана до М. Павлика вона писала: “«Народ» я читала, як лиш зачав виходити, але я тогді небагато розуміла, а як у Вас є ласка хоч часом прислати мені який номер, то я знайду все часочок на прочитане його, значить-ся, присилайте такі числа, котрі би для мене були з пожитком прочитати”⁴⁹. 6 травня 1895 р. С. Крушельницька інформувала М. Павлика, що “теперечки взялася до читання всіх річників «Народа», щоби мені ясно стала вся ціль радикалізму, і взагалі хочу пізнати духа того часу, відколи радикали у нас розпочали свою роботу з всякими цими пере-

⁴² *Перепіска Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. VIII (1894–1895), ч. 1911, с. 253–290.

⁴³ Євгенія Ярошинська, *Ор. сіт.*, с. 388; Ольга Кобилянська, *Твори: В 5 т.*, К., 1963, т. 5, с. 257.

⁴⁴ *Перепіска Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. VIII, с. 254–284.

⁴⁵ *Ibid.*, с. 251–293.

⁴⁶ Євгенія Ярошинська, *Ор. сіт.*, с. 384.

⁴⁷ *Ibid.*, с. 385.

⁴⁸ *Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України)*, ф. 372, оп. 1, спр. 96, арк. 14–14зв.

⁴⁹ Софія Крушельницька, *Спогади. Матеріали. Листування: У 2 ч.*, К., 1979, ч. 2: *Матеріали листування*, с. 196.

понами та боротьбою аж у теперішній час⁵⁰. А з приводу партійної газети «Хлібороб» (1891–1895) писала так: «Ваш «Хлібороб» дуже мене забавляє вже хоч би через те, що писаний живучою бесідою, зі всіма приповідками і спеціалами, якими бесідує наш нарід» (лист до М. Павлика від 10 березня 1894 р. із Мілану)⁵¹. Загалом детальна інформація про надіслані протягом 1890-х років М. Павликом для С. Крушельницької примірники часописів, брошури та ін. матеріали міститься в їхньому листуванні⁵².

У 1897 р. М. Павлик навіть звернувся до С. Крушельницької за фінансовою допомогою (лист до С. Крушельницької від 3 квітня 1897 р.)⁵³. Гроші були потрібні на агітагорів РУРП та перетворення партійного органу – газети «Громадський голос» (1895–1939, з перервами) на щотижневик. Кошти вона мала надіслати І. Франкові⁵⁴. 22 листопада 1897 р. С. Крушельницька в листі до письменника писала: «Висилаю до Вас отсих 500 франків на ужиток нашої партії, на агітацію чи на «Гром[адський] голос», як потрібніше». І додавала: «Від часу до часу буду туди висилати на Ваш адрес, що зможу. Не силуйте тільки мене до пунктуальної місячної вкладки, бо се б лиш кремпувало мою натуру артистичну»⁵⁵.

Надіслані С. Крушельницькою 225 гульднів для потреб партії, М. Павлик мав передати на черговому засіданні «заряду»⁵⁶ РУРП, а саме його секретареві М. Новаковському. При цьому І. Франко та М. Павлик наполягали на тому, щоб отримані кошти «обернути на фонд пресовий», передусім «на безпеку «Гром[адського] голосу»⁵⁷. 28 листопада 1897 р. М. Павлик у листі до С. Крушельницької писав: «Гроші я вчора передав [...] касірові Новаковському, – всі такі раді і помічі, і ще більше тому, що Ви признаєте себе радикалкою, – що не можу Вам і сказати». І далі: «Ухвалили написати Вам сердечну, гарячу подяку, просили, аби я це зробив, але я сказав, що краще буде, коли попробують молодші пера. Незабаром Ви дістанете той лист»⁵⁸. Оче-

⁵⁰ Соломія Крушельницька, *Op. cit.*, с. 258.

⁵¹ *Ibid.*, с. 209.

⁵² *Ibid.*, с. 184–295.

⁵³ *Ibid.*, с. 282.

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ *Ibid.*, с. 282–283.

⁵⁶ Керівний виконавчий орган радикальної партії.

⁵⁷ Соломія Крушельницька, *Op. cit.*, с. 285–286.

⁵⁸ *Ibid.*

видно, що невдовзі С. Крушельницька отримала лист із висловленням подяки від «заряду» РУРП. Лист від 4 грудня 1897 р. зі Львова підписали М. Новаковський, Лесь Мартович, І. Франко, М. Павлик й ін.⁵⁹

Водночас діячі РУРП заохочували жінок до співпраці в партійній пресі як дописувачів⁶⁰. У першу чергу це надруковані в «Народі» статті С. Ярошинської «Децю про руську інтелігенцію та про нарід на Буковині. (Допись із села)»⁶¹, «Ще про руську інтелігенцію та про нарід на Буковині. (Допись із села)»⁶², підписану криптонімом В. Н.⁶³ А також її статті «Святкування Великодня в Брідку на Буковині»⁶⁴ та «Як ведеться нашим селянкам на Буковині, коло Вікна»⁶⁵. На сторінках часопису також були вміщені статті А. Павлик, молодшої сестри М. Павлика. Це передусім її стаття «Що думають ремісники на Буковині. (Допись із Черновець.)», підписаної криптонімом А. П.⁶⁶ А також стаття «Образок хлопа-рільника. (Від Косова)»⁶⁷. Рукописний варіант статті мав заголовок «Як обходяться люди на малих ґрунтах». Очевидно, що нову назву статті дав М. Павлик, який загалом вносив чимало редакційних правок у рукописні твори своєї сестри⁶⁸. Крім того, на сторінках газети «Хлібороб» була надрукована стаття А. Павлик «За вибори. (З Коломийського)»⁶⁹. А в «Громадському голосі» її стаття – «Чи людям треба аж багата? (Письмо з Черновець)»⁷⁰.

У газеті «Хлібороб» (1893, № 16) було вміщено допис М. Павлик, господині та акушерки з с. Княже на Снятинщині. В її замітці йшлося

⁵⁹ Соломія Крушельницька, *Op. cit.*, с. 286–287.

⁶⁰ О. Маланчук-Рибак, *Ідеологія та суспільна практика жіночого руху...*, с. 418.

⁶¹ В. Н., *Децю про руську інтелігенцію. (Допись із села)*, Народ, 2 і 3 (1890, 1 [латинського] лютого) 22–23.

⁶² В. Н., *Ще про руську інтелігенцію та про нарід на Буковині. (Допись із села)*, Народ, 4 (1890, 15 [латинського] лютого) 51–52.

⁶³ Євгенія Ярошинська, *Op. cit.*, с. 386, 388.

⁶⁴ Е. Ярошинська, *Святковане Великодня в Брідку на Буковині*, Народ, 9 (1890, 1 [латинського] мая) 135–136.

⁶⁵ Е. Ярошинська, *Як ведеться нашим селянкам на Буковині, коло Вікна*, Народ, 10 (1890, 15 [латинського] мая) 154–156.

⁶⁶ А. П., *Що думають ремісники на Буковині. (Допись із Черновець)*, Народ, 4 (1890, 15 [латинського] лютого) 40–41; С. Злупко, *Незламна галичанка*, Жовтень, 3 (1970) 101; С. Злупко, *Анна Павлик – борець*, Людина і світ, 3 (1970) 56; С. М. Злупко, *Сумління голос: А. І. Павлик – перша жінка-соціалістка на Прикарпатті*, Л., 1989, с. 66–67.

⁶⁷ Анна П., *Образок хлопа-рільника. (Від Косова)*, Народ, 9 (1890, 1 [латинського] мая) 128–129.

⁶⁸ С. М. Злупко, *Сумління голос...*, с. 69.

⁶⁹ П. А., *За вибори. (З Коломийського)*, Хлібороб, 7 (1894, 1 квітня) 43–46.

⁷⁰ А. Павлик, *Чи людям треба аж багата? (Письмо с Черновець)*, Громадський голос, 14 і 15 (1899, 15 липня і 1 серпня) 121–123.

про необхідність кваліфікованої акушерської допомоги сільським жінкам⁷¹. 30 липня 1893 р. проблема акушерок була порушена на зборах політичного товариства радикалів "Народна воля" в Коломиї. На засіданні товариства І. Кузик із с. Карлів (Снятинщина) поставив внесок, щоб у кожному селі була власна акушерка. Це питання детальніше роз'яснив присутнім його односельчанин І. Сандуляк. Врешті-решт збори "Народної волі" прийняли внесок І. Кузика⁷².

Натомість серед матеріалів, надрукованих у часописі "Народ", також варто згадати статтю під назвою "Як у нас виховуються їмосціянки на їмосців і який хосен із них народови. (Письмо з Станіславівщини)", підписану псевдонімом Побратимка⁷³, статтю С. Морачевської (Ожуневської) "Антиалкоголічний рух"⁷⁴, короткі повідомлення О. Кобилянської в рубриці "Жіноча справа"⁷⁵, численні звернення⁷⁶ та ін. Крім того, сюди можна віднести статтю Ф. Прухнікової "Подружжя й сім'я в світлі новітніх наукових дослідів"⁷⁷ і продовження розвідки під заголовком "Сім'я й подружжя в світлі новітніх наукових дослідів"⁷⁸. Натомість перший тираж чергового номера "Народу" (1892, ч. 4), де було надруковано закінчення статті Ф. Прухнікової цензура сконфіскувала. Начебто через огляд праці французького вченого Ш. Летурно "Еволюція шлюбу та сім'ї" (1888). Хоча франкомовний оригінал цієї брошури продавався в Галичині та не був заборонений⁷⁹.

Друкувалися на сторінках "Народу" також і прозові твори жінок. Серед них оповідання М. Рошкевич "При звуках музики"⁸⁰, повість

⁷¹ Жіноча доля, Хлібороб, 16 (1893, 15 серпня) 111; "Хлібороб" 1891–1895. Систематичний покажчик змісту, Л., 1971, с. 28.

⁷² Перші збори "Народної волі": (Конець), Хлібороб, 16 (1893, 15 серпня) 105–107; Жіноча доля, Хлібороб, 16 (1893, 15 серпня) 111.

⁷³ Побратимка, Як у нас виховують ся їмосцянки на їмосців і який хосен із них народови. (Письмо з Станіславівщини), Народ, 11 (1890, 1 [латинського] червня) 157–159.

⁷⁴ Страви суцільно-економічні. С. Морачевська (Ожуневська), Антиалкоголічний рух, Народ, 9 (1892, 1 [латинського] мая) 118–119.

⁷⁵ Жіноча справа, Народ, 7 і 8 (1892, 1 [латинського] априля) 113.

⁷⁶ Див. наприклад: Відозва, Народ, 11 і 12 (1892, 10 [латинського] червня) 166 та ін.

⁷⁷ Наука й шукка. Ф. Прухнікова, Подружжя й сім'я в світлі новітніх дослідів, Народ, 2 (1892, 15 [латинського] януаря) 33–35.

⁷⁸ Наука й шукка. Ф. Прухнікова, Сім'я й подружжя в світлі новітніх наукових дослідів, Народ, 3 (1892, 1 [латинського] фебруаря) 45–46.

⁷⁹ Перепітка Редакції, Народ, 4 (1892, 15 [латинського] фебруаря) 64; М. Л. Бутрин, Журнал "Народ" під обухом реакції, Українське літературознавство, 13 (1971) 39.

⁸⁰ М. Рошкевич, "При звуках музики", Народ, 18 (1890, 15 [латинського] вересня) 275–277.

О. Бажанської (Озаркевич) "5.V.1891."⁸¹ та ін. матеріали. Стосовно твору О. Бажанської у листі до М. Драгоманова від 18 липня 1891 р. М. Павлик писав: "Не знаю, як Вам подобається 5. V. 1891. Воно есенція нашого теперішнього жіночого руху, чи радше найвищий ідеал нашої поступового жіноцтва. Писала О. Бажанська, тепер Озаркевича, котра за мужем стала розумніша. Але й з того оповідання побачите, як далеко ще нашим жінкам до соціального розуміння життя"⁸². Протягом 1891 і 1894–1895 років на сторінках часопису друкувалися твори та переклади Лесі Українки⁸³. Водночас у 1894 р. на сторінках газети "Хлібороб" була надрукована її поема "Роберт Брюс"⁸⁴. Названий твір Лесі Українки М. Павлик навіть видав окремою брошурую (Коломия, 1894)⁸⁵. Поезія, проза, переклади та ін. матеріали, авторами котрих були жінки, також друкувалися на сторінках часопису "Житє і слово" (1894–1897). Редактором часопису був І. Франко, а видавцем – його дружина Ольга⁸⁶.

Водночас протягом 1889–1897 рр. І. Франко видавав "Літературно-наукову бібліотеку"⁸⁷. В 1891 р. у "Бібліотеці" під псевдонімом Уляна Кравченко була опублікована збірка поезій Ю. Шнайдер "На новий шлях!" (кн. 12)⁸⁸. На появу цієї збірки відреагував ґрунтовною рецензією "молодий" радикал О. Колесса. Його розлогий відгук був вміщений на сторінках часопису "Народ"⁸⁹. Окремою брошурую в "Бібліотеці" було видано статтю Лесі Українки "Бесіда", часопис баптистів (штундистів)", надруковану в "Народі" (1895, № 5)⁹⁰. Стаття

⁸¹ Оксана, 5.V.1891, Народ, 13 і 14 (1891, 15 [латинського] липня) 207–209; 15 і 16 (1891, 15 [латинського] серпня) 219–223; 17 і 18 (1891, 1 [латинського] вересня) 237–241.

⁸² Перепітка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом, т. VI, с. 223–224.

⁸³ Докладніше див.: "Народ" 1890–1895. Систематичний покажчик змісту журналу, Л., 1970, 134 с.

⁸⁴ Роберт Брюс шотландський король. Шотландська легенда Лесі Українки. (Посвята дядькові Михайлові Драгоманову), Хлібороб, 8 і 9 (1894, 15 квітня і 1 мая) 59–62; 10 і 11 (15 мая і 1 червня) 72–75.

⁸⁵ Репертуар української книги, 1798–1916: матеріали до бібліографії, Л., 1999, т. 3: 1887–1894, с. 354.

⁸⁶ Детальніше див.: "Житє і слово" 1894–1897. Систематичний покажчик змісту, Л., 1968, 82 с.

⁸⁷ Б. З. Якимович, Іван Франко – видавець: Книгознавчі та джерелознавчі аспекти, Л., 2006, с. 207.

⁸⁸ Б. З. Якимович, Ор. сіт., с. 210, 590.

⁸⁹ О. К., На новий шлях. Збірник поезій Уляни Кравченко, Народ, 19 (1891, 15 [латинського] вересня) 252–258; І. Книш, Смолоскит у темряві..., с. 173.

⁹⁰ Н. С. Ж., "Бесіда", часопис баптистів (штундистів), Народ, 5 (1895, 1 марта) 64–69.

нецензурно і навіть цинічно. Я просив переробити – не хотів, почав сам поправляти – заперестував, що каструю. Я здав діло на Франка, та він довго держав, і тепер стаття друкується як І виц[уск] вид[авництва] Ак[адемічного] Братства”⁹⁷. Зрештою в 1891 р. “Академічне братство” видало доповідь М. Ганкевича окремою брошурою під назвою “Про жіночу неволю в історичнім розвою”⁹⁸. Партійний товариш автора та член “Братства” В. Охримович навіть звернувся до С. Ярошинської з проханням допомогти в розповсюдженні брошури серед жіноцтва. Про це свідчить її лист-відповідь до В. Охримовича від 24 червня 1891 р.⁹⁹ Проте недовзі брошура М. Ганкевича була конфіскована¹⁰⁰.

У 663-ому фонді ЦДДАЛ України (“Павлик Михайло, публіцист, письменник, громадсько-політичний діяч, дійсний член НТШ 1853–1915 рр.”) зберігається рукопис праці М. Павлика, що має назву “Про жінчину, її суспільне становище і її обдаровання”¹⁰¹. 10 вересня 1893 р. М. Павлик у листі до М. Драгоманова писав: “Чи знаєте Ви писання д[е]-[ра] Доделя, універс[итетського] проф[есора] в Цюріху, видані у Штутгарті п[і]д [заголовком] Aus Leben u[nd] Wissenschaft (“З життя й науки”. – Ю. Я.)? Се все дуже цікаві праці, і одну з них Vom Weib (“Про жінку”. – Ю. Я.) я думаю би перевести для “Народа” й видати особно. Вона невелика, була би скінчена до кінця року. Тут, немов у сончнім склі зібрано результати наукових праць про жінку і власні досвіди – написано розумно й горяче”. І додавав: “Після Доделя, «інтелігентні» Галичанки на довго не потребували би торочити про жіночу справу, і може взяли би ся до діла”¹⁰².

Очевидно, що М. Павлик здійснював переклад з німецької мови на українську із видання: “Gesammelte Vorträge und Aufsätze von Dr. Arnold Dodel. Erste Lieferung: Bauer, Arbeiter und Wissenschaftler. Vom Weib. Seine soziale Stellung und seine Befähigung” (“Зібрані доповіді та

⁹⁷ Перетиска Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом, т. VI, с. 205–206.

⁹⁸ М. Ганкевич, *Про жіночу неволю в історичнім розвою*, Л., 1891, 49 с.

⁹⁹ ЦДДАЛ України, ф. 372, оп. 1, спр. 96, арк. 17–17зв.

¹⁰⁰ М. Богачевська-Хомяк, *Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884–1939*, К., 1995, с. 126, 384; О. Маланчук-Рибак, *3 історії ідейних концепцій українського жіночого руху XIX – початку XX століть*, Записки Наукового товариства імені Шевченка, т. ССXXXVIII (1999) 218; О. Маланчук-Рибак, *Ідеологія та суспільна практика жіночого руху...*, с. 344, 346.

¹⁰¹ О. Маланчук-Рибак, *Ідеологія та суспільна практика жіночого руху...*, с. 337; П. Шкраб-Юк, *Ор. сіт.*, с. 124.

¹⁰² *Перетиска Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. VII, с. 299.

Ю. Яковлев, *Жіноче питання в діяльності...*

вийшла під дещо зміненою назвою – “Українські баптисти і їх часопись “Бесіда” за 1894 р.” (кн. 31)⁹¹.

Доповідь О. Кобилянської, виголошену 14 жовтня 1894 р. у Чернівцях на зборах товариства “Общество русских женщин в Буковине” та надруковану в “Народі”⁹², М. Павлик також видав окремою брошурою (Коломия, 1894)⁹³. Причетний до видання окремих творів О. Кобилянської також і Д. Лукіянович – діяч РУРП та письменник. У 1897 р. в його “Універсальній бібліотеці” побачили світ два твори письменниці. Мовиться про видання українською мовою її новели “Природа” (Вип. VI, ч. 15). Твір письменниці вперше було надруковано німецькою мовою в часописі “Die Neue Zeit” (1895, №№ 20–23)⁹⁴. Також у “Бібліотеці” вийшло оповідання О. Кобилянської “Некультурна” (Вип. IX, ч. 19), вперше надруковане в чернівецькій газеті “Буковина” (1897, чч. 198–205)⁹⁵.

Загалом інтерес діячів РУРП до жіночого питання помітно зростає ще з першої половини 1890-х років. Передусім йдеться про М. Ганкевича, на той час ще студента Львівського університету. Під час навчання в університеті він також був членом українського студентського товариства “Академічне братство”. М. Ганкевич очолював т. зв. “літературно-научний кружок”, що існував при товаристві. На одному з засідань гуртка М. Ганкевич виголосив доповідь під назвою “Про питання жіноче в його історичнім розвою” (за іншими даними “Про жіночу неволю в її історичнім розвою”)⁹⁶.

М. Ганкевич хотів, щоб М. Павлик надрукував цю розвідку в “Народі”. Так, 22 червня 1891 р. М. Павлик у листі до М. Драгоманова писав: “Ганкевич трохи лихий за те, що м не хотів надрукувати в Народі его статі про жіночу справу, через те, що написано дуже розстріпано,

⁹¹ *Українські баптисти і їх часопись “Бесіда” за 1894 р. Напис. Н. С. Ж.*, Л., 1895, 29 с.; Б. З. Якимович, *Ор. сіт.*, с. 210, 591.

⁹² *Дещо про ідею жіночого руху. Відчит Ольги Кобилянської на зборах товариства руських жінок на Буковині*, Народ, 19 (1894, 1 октяб.) 298–301; “Народ” 1890–1895. Систематичний покажчик змісту журналу, с. 85.

⁹³ О. Маковей, *Ольга Кобилянська. (Літературно-критична студія)*, Літературно-науковий вістник, I (1899) 32; *Репертуар української книги, 1798–1916: матеріали до бібліографії*, Л., 1999, т. 3: 1887–1894, с. 332.

⁹⁴ *Природа*. Новеля Ольги Кобилянської, Ч., 1897, 52 с.; О. Маковей, *Ор. сіт.*, с. 33.

⁹⁵ *Некультурна*. Новеля Ольги Кобилянської, Ч., 1897, 58 с.; О. Маковей, *Ор. сіт.*, с. 33.

⁹⁶ *Братчик, Рух в товаристві “Академічне братство”*, Народ, 7 (1891, 1 л[атинського] квітня) 103–104; Е. Вашик, *Нове акад[емічне] товариство*, Народ, 3 (1892, 1 л[атинського] фебруаря) 43.

статті Д-ра Арнольда Доделя. Частина перша: селянин, робітник і науковець. Про жінку. Її соціальний стан і здібності», Штутгарт 1893, 264 с.). Водночас як стверджує дослідниця О. Маланчук-Рибак, «вивчення рукопису дає підстави твердити, що М. Павлик підготував не дослівний переклад роботи А. Доделя, а радше досить довільний її переклад-інтерпретацію з використанням інших публікацій цієї тематики»¹⁰³. У листі до М. Драгоманова від 26 вересня 1894 р. М. Павлик писав: «Я кінчу переклад праці Доделя про жінчину. Думає містити її в "На-род", та боюся конфіскати, після чого мені годі було би видати її особно. Треба друкувати книжкою (буде коло 6 листів)»¹⁰⁴. Але переклад М. Павлика залишився неопублікованим.

Листування М. Павлика, датоване серединою – другою половиною 1890-х років, також засвідчує про його зв'язки із єврейським подружжям Буберів: львівським адвокатом Рафалом і його дружиною¹⁰⁵. У листі до Л. Драгоманової від 4 січня 1896 р. М. Павлик писав: «Мати Вам кланяєся. Сьогодні і ми робимо якийсь «святий вечір», – розумієся, самі двоє, – а після того мене дами жидівські запросили на свій концерт. Треба піти, бо осердиться, а до того се буде замієць нашої коляди, котрої тут не побачиш»¹⁰⁶. М. Павлик також підтримував зв'язки із польсько-єврейським жіночим товариством «Ognisko kobiet» (Львів, 1893). За свідченням М. Павлика, в товаристві переважали єврейки. Останні у своїй переважній більшості пропагували ідею польської асиміляції. Найімовірніше, що головою «Ogniska kobiet» й була власне п. Бубер. На прохання цього товариства М. Павлик навіть про- читав там лекцію (лист до М. Драгоманова від 9 березня 1895 р.)¹⁰⁷. А в листі до Л. Косач (Лесі Українки) від 14 березня 1895 р. М. Павлик повідомляв: «Пишу коротко, бо їду на відчит ув «Ognisko kobiet» – вони якісь людяніші, ніж русинки, і більше пруться до доступу, – та навіть дядьком (М. Драгомановим. – Ю. Я.) зацікавлені більше, ніж русинки – чи не сором?»¹⁰⁸.

Водночас у 1893 р. у Львові був заснований «Клуб русинок». Його членами могли бути виключно жінки-українки. На таку обмеженість

¹⁰³ О. Маланчук-Рибак, *Ідеологія та суспільна практика жіночого руху...*, с. 337.

¹⁰⁴ *Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. VIII, с. 132.

¹⁰⁵ І. Денисюк, *Листи Михайла Павлика до родини Драгоманових*, Записки Наукового товариства імені Шевченка, т. ССXXXIV (1997) 468.

¹⁰⁶ *Ibid.*, с. 469–470.

¹⁰⁷ *Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. VIII, с. 213.

¹⁰⁸ *Ibid.*, с. 216.

статуту звернула увагу О. Франко. Вона радила приймати в члені клубу жінок інших національностей, а також чоловіків. Але пропозиції О. Франко не здобули підтримки¹⁰⁹. Водночас діячі РУРП П. Думка та К. Жмур із с. Купчинці на Тернопільщині в листі до І. Франка від 20 липня 1892 р. інформували письменника про намір місцевих жінок заснувати в селі своє товариство. Його метою мала бути просвіта селянок «за допомогою читання книжок і часописей, як не менше образованя ся в всіх галузях як господарстві, шитю, пеленю, варенню і т. д.». Від імені жінок-ініціаторів організації товариства автори листа звернулися до І. Франка з проханням надати допомогу в складанні статуту¹¹⁰.

Одним із напрямів діяльності РУРП було намагання залучити жінок, в основному селянок, до партійних акцій, у тому числі й до вічевого руху. Водночас жінки були присутні, а в окремих випадках навіть брали участь у роботі партійних з'їздів¹¹¹. Так, О. Франко була присутня на нечисленному установчому з'їзді РУРП, що відбувся на початку жовтня 1890 р. у Львові¹¹². У першій половині 1890-х років вона за партійним дорученням виїздила на Наддніпрянську Україну (Одеса, Київ, Харків та ін.), у тому числі й для підшлісного розповсюдження видавничої продукції РУРП, видань і творів І. Франка. Коли письменник упродовж осені 1892 – літа 1893 років (із невеликими перервами) перебував у Відні, О. Франко перебрала на себе чимало видавничих клопотів, а також частково адміністрацію й експедицію часопису «Народ» тощо¹¹³.

¹⁰⁹ О. Рибак, *Перші жіночі організації у Східній Галичині і Північній Буковині*, Україна в минулому, 1 (1992) 105–106; О. Маланчук-Рибак, *Жіночий рух у Львові (друга половина XIX – перші десятиліття XX ст.)*, Український історик, ХІІ (2004) 172–173.

¹¹⁰ *ВР ІЛ*, ф. 3, од. зб. 1612, арк. 433–434; О. Рибак, *Op. cit.*, с. 109–110.

¹¹¹ О. Маланчук-Рибак, *Ідеологія та суспільна практика жіночого руху...*, с. 418.

¹¹² *ЩДІАЯ України*, ф. 309, оп. 2, спр. 171, арк. 7; *Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. VI, с. 49.

¹¹³ *ВР ІЛ*, ф. 3, од. зб. 1609, арк. 9–12, 21–24, 35–40, 45–49, 51–61 та ін.; *ЩДІАЯ України*, ф. 372, оп. 1, спр. 67, арк. 23в; *Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. VI, с. 105, 107, 114; І. Книш, *Іван Франко та рівноправність жінок*, В., 1956, с. 61; М. Волянук, *Пере- слідкування Івана Франка царською охранкою*, Іван Франко: Статті і матеріали, 7 (1960) 57–58; М. М. Волянук, *Зв'язки І. Франка з революційним рухом Росії*, Іван Франко: Статті і матеріали, 11 (1964) 211; *Іван Франко. Документи і матеріали 1856–1965*, К., 1966, с. 166, 169–170; Іван Франко, *Зібрання творів*: у 50 т., К. 1986, т. 49: *Листи*, с. 335; І. Денисюк, *Листи Михайла Павлика до родини Драгоманових*, с. 459; Л. Чернищенко, *Листи О. Хоружинської до І. Франка (1892–1914 рр.)*, Науковий Вісник музею Івана Франка у Львові, 3 (2003) 176–208.

2 лютого 1891 р. у Коломиї декілька жінок були присутні на першому віче, організованому РУРП¹¹⁴. Також відомо, що Н. Кобринська, С. Ярошинська та О. Кобилянська отримали запрошення на II з'їзд партії¹¹⁵, що мав проходити 3–5 жовтня 1891 р. у Львові¹¹⁶. Проте в силу певних обставин приїхати на з'їзд не змогла О. Кобилянська¹¹⁷ та вчепившись С. Ярошинська¹¹⁸. Врешті-решт, крім Н. Кобринської, яка взяла участь у нарадах II з'їзду РУРП¹¹⁹, на тасмних партійних зборах були присутні ще дві жінки¹²⁰. Проте нам вдалося встановити особу лише однієї із них. Очевидно, що нею була Уляна Кравченко (Ю. Шнайдер)¹²¹. Оскільки з'їзд був приватним (без гостей і за спеціальними запрошеннями)¹²², то вона отримала від І. Франка картку на прізвище Марії Лопушанської¹²³. Цілком імовірно, що другою жінкою могла бути дружина письменника – О. Франко¹²⁴. Згідно з рішенням II з'їзду РУРП, у пункті “Найблища політична діяльність партії” зазначалося, що “з'їзд відкликає ся до нашого поступового жіноцтва, щоби воно організувалося в рамках нашої партії і розвивало в своїм крузі діяльність рівнобжну нашій (пропаганда думок, агітація за розширенням прав політичних), в порозумінню з мужами довір'я, а зглядно з комітетом ескекутивним”¹²⁵.

27 серпня 1893 р. за ініціативи місцевих радикалів відбулося віче в с. Торки на Перемишльщині за участі близько 200 селян, у тому числі й жінок¹²⁶. 16 грудня 1894 р. у Львові в залі ратуші було відзначено

¹¹⁴ *Więc kołomyjski*, Kurjer lwowski, 35 (1891, 4 Lutego) 1; І. Франко, *Віче коломийське*, Народ, 4 (1891, 15 лугинського) лютото) 57.

¹¹⁵ О. Малачук-Рибак, *Ідеологія та суспільна практика жіночого руху...*, с. 418.

¹¹⁶ ЦДДАЛ України, ф. 663, оп. 2, с. 91, арк. 2; *Політика красава і загранична. II-ий з'їзд українських радикалів*, с. 266.

¹¹⁷ Ольга Кобилянська, *Op. cit.*, с. 256–257.

¹¹⁸ Євгенія Ярошинська, *Op. cit.*, с. 396.

¹¹⁹ М. Трегуб, *Листи Романа Ярославича до Михайла Драгоманова (1888–1894 роки)*, Записки Наукового товариства імені Шевченка, т. ССХL (2000) 638; R. Tomczuk, *Op. cit.*, s. 50; П. Шкраб'юк, *Op. cit.*, с. 125.

¹²⁰ Kronika, *Drugi zjazd radkalców...*, Kurjer lwowski, 278 (1891, 7 Paździelnika) 4.

¹²¹ Я. Грицак, *Ще один “жмуток” до історії “Зів'язлого листа”*: коментарі Уляни Кравченко до своєю листування з Іваном Франком, До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя, К.: Л., 2004, т. II, с. 521.

¹²² ЦДДАЛ України, ф. 663, оп. 2, с. 91, арк. 2.

¹²³ Я. Грицак, *Ще один “жмуток” до історії “Зів'язлого листа”*, с. 521.

¹²⁴ Іван Франко, *Зірання творів*, т. 49, с. 286.

¹²⁵ *Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павличком*, т. VI, с. 272.

¹²⁶ *Радикальне віче в Торках коло Перемишля*, Хлібороб, 17 і 18 (1893, 1 і 15 вересня) 113–115.

30-річній ювілей діяльності М. Драгоманова. Серед інших із промовою виступила Н. Кобринська¹²⁷. У часописі “Народ” було надруковане її оповідання “Відьма” з присвятою М. Драгоманову¹²⁸. Назване оповідання М. Павлик видав окремою брошурою (Львів, 1894)¹²⁹. Жінки також були присутні на вічах РУРП у Перемишлі (6 липня 1895 р.)¹³⁰, Мостах Великих (3 грудня 1895 р.)¹³¹, у Львові (15 листопада 1896 р.)¹³² та ін.

Прізвища жінок згадуються в списку гостей, що були запрошені на з'їзд РУРП 15 грудня 1894 р. у Львові “в справі реорганізації партії”. Серед них: О. Франко (Львів), Н. Кобринська, С. Морачевська (Болехів), О. Кобилянська, А. Павлик (Чернівці), О. Озаркевич (мовиться про О. Бажанську, дружину рідного брата Н. Кобринської – Л. Озаркевича) і Ф. Кобринська (Львів)¹³³.

Членство жінок також передбачав статут культурно-просвітнього товариства РУРП – “Поступ”. Установчі збори товариства відбулися 16 грудня 1894 р. у Львові одразу після закінчення народного віча¹³⁴. Хоч, безперечно, не варто переоцінювати це статутне право. Товариство “Поступ” функціонувало за рахунок членських внесків. Здебільшого ця сума становила 50 крейцерів¹³⁵ у рік¹³⁶. Так, 15 грудня 1894 р.,

¹²⁷ Ювілейні вечорниці в честь Михайла Драгоманова... Хлібороб, 22 і 23 (1894, 1 грудня) 119; *Промови учасників ювілея*, Народ, 1 і 2 (1895, 1 і 15 января) 27.

¹²⁸ Н. Кобринська, *Відьма. По народним казкам і оповіданням. Посвята Михайлові Драгоманову в честь его 30-літньої письменської праці*, Народ, 22 (1894, 15 ноября) 341–347.

¹²⁹ *Репертуар української книги, 1798–1916: матеріали до бібліографії*, Л., 1999, т. 3: 1887–1894, с. 332; А. І. Швейць, “Між нами антагонізм двох культур, а надто конкуренція...”

(*Наталія Кобринська та Михайло Павлик: діалектика особистого й творчого*), Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство, Тернопіль, 2016, вип. 44, с. 201.

¹³⁰ *Політично-суспільні вісти*. М. Новаковський, *Перше радикальне віче в Перемишлі*, Народ, 15 і 16 (1895, 1 і 15 августа) 259.

¹³¹ *Więc w Mostach wielkich*, Kurjer lwowski, 338 (1895, 6 Grudnia) 1.

¹³² *Kronika, Więc radkalców tuskі*, Dodatek do nr. 320. Kurjera lwowskiego, (1896, 16 listopada) 2.

¹³³ ЦДДАЛ України, ф. 663, оп. 1, с. 179, арк. 262–263; П. Шкраб'юк, *Op. cit.*, с. 124.

¹³⁴ *Статут Русько-Українського просвітнього товариства “Поступ” у Львові*, S. L., s. a., с. 1; *Перші збори Русько-українського просвітнього Товариства “Поступ”*, Народ, 1 і 2 (1895, 1 і 15 января) 6–7; *Перші загальні збори Руського товариства “Поступ”*, Народ, 1 і 2 (1895, 1 і 15 января) 6–7; *Перші загальні збори Руського товариства “Поступ”*, Народ, 1 і 2 (1895, 1 і 15 января) 6–7.

¹³⁵ Значно рідше – 1 “золотий ринський” (гульден). Докладніше див.: ЦДДАЛ України, ф. 663, оп. 1, с. 180, 33 арк.

¹³⁶ *Товариші!...* Хлібороб, 22 і 23 (1894, 1 грудня) 119; *Дрібні вісти. Радикальне просвітне товариство “Поступ”*, Хлібороб, 22 і 23 (1894, 1 грудня) 125; *Панове Громада!*, Хлібороб, 22 і 23 (1894, 1 грудня) 126.

ще напередодні заснування товариства, членський внесок сплатила М. Ходинська (наймовірніше з с. Пасічна, поблизу Станіславова)¹³⁷. Водночас 3 січня 1895 р. внесок за півроку заплатили Марія та Ірина Лукіянович із с. Городниця на Тернопільщині¹³⁸. А 8 червня того ж року 50 крейцерів О. Гаморак із Покуття (майбутня дружина письменника та дітяч РУРП – В. Стефаніка)¹³⁹.

На початку 1895 р. Леся Українка, яка тоді перебувала в Софії (Болгарія), надіслала, зокрема для товариства "Поступ", – 10 гульдєнів (у касовій книзі вказана дата 7 лютого)¹⁴⁰. Правда не відомо чи була вона членом товариства. У листі до М. Павлика від 31 січня (12 лютого) 1895 р. Леся Українка писала: "Щодо членства, то я ще сього не зважила, у всякім разі, я надіюсь бути фактично його членом, коли не формально"¹⁴¹. Водночас для товариства "Поступ" Леся Українка писала статтю про англійського реформатора XVII ст. Дж. Мільтона. Її нарис М. Павлик планував видати як окрему брошуру товариства "Поступ". Утім, стаття поетеси залишилася незакінченою¹⁴².

Водночас протягом 1895 р. товариство "Поступ" видало декілька брошур. По суті, це були статті, передруковані з часопису "Народ", рідше з газети "Хлібороб"¹⁴³. Так, 20 квітня 1895 р. О. Озаркевич (до заміжжя О. Рошкевич, колишнє перше кохання І. Франка) у листі до М. Павлика писала: "Прошу прислати мені книжечку: «Про заздрих богів» і про «Рай і поступ», брошуровану. Що буде належатися, то пішло всеїчас по одержанню"¹⁴⁴. А вже в листі до М. Павлика від 30

¹³⁷ ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 180, арк. 13зв., 29зв.

¹³⁸ *Ibid.*, арк. 15, 28зв.

¹³⁹ *Ibid.*, арк. 16зв.

¹⁴⁰ ЦДІАЛ України, ф. 663, оп. 1, спр. 180, арк. 15зв., 21; Леся Українка, *Зібрання творів: У 12 т.*, К., 1978, т. 10: *Листи*, с. 277; *Листи Михайла Павлика до Лесі Українки* [в:] Леся Українка, *Публікації. Статті. Дослідження*, К., 1984, с. 81.

¹⁴¹ Леся Українка, *Зібрання творів*, т. 10, с. 278.

¹⁴² Леся Українка, *Публікації. Статті. Дослідження*, I (1954) 9–22; С. П. Бортник, *Незакінчена стаття Лесі Українки про Мільтона*, 36. робіт аспірантів кафедри філологічних наук, Л., 1960, с. 36, 38–39; М. О. Мороз, *Літопис життя та творчості Лесі Українки*, К., 1992, с. 150, 160.

¹⁴³ Див.: *Рай і Поступ*. Написав Михайло Драгоманов, Коломия, 1894; *Вражіння з Угорської Руси*. Написав Володимир Охримович, Л., 1895; *Нова сім'я*. Читано на Шевченкових роковинах В-чм., Л., 1895; *Перші поминки М. П. Драгоманова (у Кракові)*, Л., 1895 та ін.

¹⁴⁴ І. Денисюк, І. Остапик, *Іван Франко та Ольга Рошкевич після розлуки*, Українське літературознавство. Іван Франко: Статті та матеріали, 58 (1993) 48.

червня 1895 р. вона висловлювала подяку з приводу надісланих брошур¹⁴⁵.

Не вдалося встановити, чи взагалі були присутні жінки на IV з'їзді РУРП (29–30 грудня 1895 р., Львів). Водночас там було прийнято нову редакцію програми радикальної партії¹⁴⁶. У ній зокрема зазначалося, що "жодасмо безпосереднього, загального тайного і рівного права голосування, зі знесенем курій виборчих при виборах до всяких репрезентацій державних, краєвих, повітових і громадських; Під правом голосування розуміємо активне і пасивне право вибору. Право те повинно бути признане як мущинам, так і жінщинам". Крім того, у програмі містилася вимога "цілковито безплатної науки в школах народних, середних і вищих і свободного доступу до всіх шкіл так для мушин як і жінок"¹⁴⁷. Натомість серед присутніх на V з'їзді РУРП (26–27 вересня 1896 р., Львів) за неспітвдженними даними було не більше десяти жінок¹⁴⁸. Участь у нарадах з'їзду взяла А. Павлик, виступивши з доповіддю "про стан радикалізму на Буковині"¹⁴⁹.

Очевидно, що інтерес до радикального руху в А. Павлик проявився під безпосереднім впливом її старшого брата – Михайла¹⁵⁰. Протягом кінця 1870-х – 1880-х років її десятки разів заарештовували та ув'язнювали. Перший раз – влітку 1877 р.¹⁵¹. Потрапили за ґрати також і мати М. Павлика – Марія та його наймолодша сестра Параска (Пракседа)¹⁵².

¹⁴⁵ І. Денисюк, І. Остапик, *Op. cit.*, с. 49.

¹⁴⁶ Я. Грицак, "Молоді" радикали в суспільно-політичному житті Галичини, *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, т. ССXXXII (1991) 92; П. Шкраб'юк, *Op. cit.*, с. 138–142.

¹⁴⁷ *Програма русько-української радикальної партії, прийнята на IV з'їзді у Львові дня 29 грудня 1895 р.*, *Радикал*, 7 (1896, 5 січня) 71.

¹⁴⁸ *Смютер галицько-руським "радикальним" полчищам*, Галичанин, 209 (1896, 19 сентября (1 октябрю)) 1.

¹⁴⁹ *П'ятий з'їзд русько-української радикальної партії*, *Громадський голос*, 18 (1896, 1 жовтня) 119, 121; *Сезорічний краєвий з'їзд радикальної партії...*, *Громада*, 4 (1896, за вересень) 58.

¹⁵⁰ С. Злупко, *Незламна галичанка*, с. 98; С. М. Злупко, *Сумління голос.*, с. 14–15, 17; П. Шкраб'юк, *Op. cit.*, с. 123, 178.

¹⁵¹ К. Студинський, *Іван Франко і товариші в соціалістичній процесі 1878 р.*, Україна, 6 (1926) 85–86, 109–111; С. Злупко, *Незламна галичанка*, с. 98–101; С. Злупко, *Анна Павлик – борець*, с. 55; С. М. Злупко, *Сумління голос.*, с. 26–27, 31, 41, 45–46, 49, 58–59, 62; П. Шкраб'юк, *Op. cit.*, с. 178.

¹⁵² *Переписки Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. III (1879–1881), Ч., 1910, с. 198–201; С. Злупко, *Незламна галичанка*, с. 99; С. М. Злупко, *Сумління голос.*, с. 26, 45; П. Шкраб'юк, *Op. cit.*, с. 45, 178.

Наприкінці 1880-х років А. Павлик у черговий раз переїхала до Чернівців. У місті вона прожила шість років¹⁵³. М. Павлик 18 липня 1891 р. у листі до М. Драгоманова писав, що його сестра “тепер м[іж] і[ншим] вчить робіт у вищій жіночій школі в Чернівцях, а окрім того працює по панських домах, де є дуже люблять і боронять від обмов навіть «своїх» людей, що навіть знатися з нею не хотять. Між такими є й молодий радикал зі Львова – О. Колеса. Здобула собі позицію тяжкою боротьбою, та й то в аристократії і властей, м[іж] і[ншим] і у старости”¹⁵⁴. Зрештою за словами М. Павлика, його сестра в Чернівцях “стояла дуже добре”. Її матеріальне становище було загалом непоганим¹⁵⁵. Проте за станом здоров’я, А. Павлик вирішила відкрити в Чернівцях крамницю “з народними продуктами”. Для цього їй потрібно було мати спеціальний дозвіл від косівської влади. Тобто староства в м. Косів на Гуцульщині, звідки була родом¹⁵⁶.

До староства А. Павлик звернулася за посередництвом члена РУРП Р. Яросевича, який був родичем косівського старости Сабата¹⁵⁷. “Так той вусчко, – писав М. Павлик у листі до М. Драгоманова від 8 травня 1892 р., – так обмарував сестру перед черновецькими властями, що раптом на неї кинулися як скажені, і довели до того, що сестра не тільки мусіла зложити дозвіл на склеп, а й страпила зарібки”¹⁵⁸. Натомість Р. Яросевич у недатованому листі до І. Франка писав: “Будьте добрі повідомити від мене Павлика (не знаю де він тепер?), що Косівське староство сто сестри не денунцивало і взагалі ніякої опінії о ні до Черновець не висилало і Чернівці навіть не запитували о те. Знаю все се з зовсім певного жерела”¹⁵⁹.

Водночас буюковинська поліція пильно стежила за А. Павлик. Зрештою в квітні 1892 р. її було заарештовано¹⁶⁰. Під час арешту в А. Пав-

¹⁵³ С. Злупко, *Незламна галичанка*, с. 101; С. М. Злупко, *Сумління голос...*, с. 70–72, 75; П. Шкраб’юк, *Op. cit.*, с. 67.

¹⁵⁴ *Перепишка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. VI, с. 222.

¹⁵⁵ *Перепишка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. VII, с. 23; С. М. Злупко, *Сумління голос...*, с. 71–72.

¹⁵⁶ *Перепишка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. VII, с. 23; С. М. Злупко, *Сумління голос...*, с. 72.

¹⁵⁷ *Перепишка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. VII, с. 23–24; С. М. Злупко, *Сумління голос...*, с. 72.

¹⁵⁸ *Перепишка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. VII, с. 24; С. М. Злупко, *Сумління голос...*, с. 72.

¹⁵⁹ ВР ІІ, ф. 3, од. зб. 1635, арк. 665.

¹⁶⁰ *Перепишка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. VII, с. 24; *Робітничий рух на Україні. 1885–1894 рр.*, упоряд.: В. С. Шандра та ін.; відп. ред. О. А. Парасуцько, К., 1990,

лик вилучили значну кількість літератури. Передусім примірники часопису “Народ”, газети “Хлібороб”, програму РУРП, статут робітничого товариства “Sila”, соціал-демократичні часописи “Robotnik”, “Narzęd” тощо¹⁶¹. З цього приводу 8 травня 1892 р. М. Павлик у листі до М. Драгоманова писав: “«Партії» сестра не в голові, та зрештою нема й грошей; я просив Даниловича, щоби зараз поїхав у Чернівці, як оборонець”¹⁶². 14 червня 1892 р. у Чернівцях відбувся судовий розгляд справи А. Павлик. Захищав її член РУРП і адвокат С. Данилович. Врешті-решт на підставі слідства (!), а не судового розгляду А. Павлик було засуджено на шість тижнів ув’язнення. Проте на прохання С. Даниловича трибунал погодився її тимчасово звільнити¹⁶³.

А. Павлик, яка відбула слідче ув’язнення, тимчасово випустили з в’язниці. Це дало змогу подати апеляцію в вищі судові інстанції, загалом оскаржити вирок у Відні¹⁶⁴. Натомість А. Павлик переїхала в Коломию, де мала працювати писарем у адвокатській канцелярії С. Даниловича¹⁶⁵. Проте через помилку Коломийської пошти текст апеляції надійшов до Чернівців із запізненням. Як наслідок, апеляцію було відхилено¹⁶⁶. Тому залишалось лише звернутися із апеляцією до вищого трибуналу в Відні¹⁶⁷. Текст апеляції на німецьку мову мав перекласти І. Франко¹⁶⁸. Проте 3 грудня 1892 р. М. Павлик у листі до М. Драгоманова писав: “Сестрі potwierджено вирок у Відні, за що я маю подякувати найбільше Франкові. Він сам узявся перевести жалобу неважності (– дуже добру) – на нім[ецьку], найшов у Відні адвоката і таких, що єму обіцяли заплатити 25 г[ульденів] за оборону, – та навіть не сказав це адвокатові, так що цей мені вже після potwierдження вироку написав:

с. 268; С. Злупко, *Незламна галичанка*, с. 101; С. Злупко, *Анна Павлик – борець*, с. 56; С. М. Злупко, *Сумління голос...*, с. 71–72.

¹⁶¹ С. Злупко, *Незламна галичанка*, с. 101; С. М. Злупко, *Сумління голос...*, с. 72–73.

¹⁶² *Перепишка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. VII, с. 23; С. М. Злупко, *Сумління голос...*, с. 71.

¹⁶³ *Agitatorka socjalistyczna*, Dodatek do nr. 170, Kurjera lwowskiego, (1892, 18 czerwca) 1–2; *Перепишка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. VII, с. 41, 46; С. Злупко, *Незламна галичанка*, с. 101; С. М. Злупко, *Сумління голос...*, с. 73; П. Шкраб’юк, *Op. cit.*, с. 67.

¹⁶⁴ *Перепишка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. VII, с. 46; С. Злупко, *Незламна галичанка*, с. 101; С. М. Злупко, *Сумління голос...*, с. 73; П. Шкраб’юк, *Op. cit.*, с. 67.

¹⁶⁵ *Перепишка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. VII, с. 46; С. М. Злупко, *Сумління голос...*, с. 73.

¹⁶⁶ *Перепишка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. VII, с. 65.

¹⁶⁷ Іван Франко, *Зібрання творів*, т. 49, с. 354.

¹⁶⁸ *Ibid.*, с. 355, 362.

мовляв, шліть акт і 25 г[ульденів], буду боронити. Фр[анко] звісно і жалоби не перевів і в загалі забув справу"¹⁶⁹. Врешті-решт А. Павлик відбула покарання в чернівцькій в'язниці¹⁷⁰.

На VI з'їзді РУРП (19–21 вересня 1897 р.) за повідомленням кореспондента русофільської газети "Галичанин" була присутня одна жінка – єврейка (її прізвище не вдалося встановити)¹⁷¹. На VII з'їзді РУРП (30–31 жовтня 1898 р.) було декілька жінок із інтелігенції і селянок¹⁷². 30 жовтня 1898 р. у Львові, після закінчення нарад VII партійного з'їзду, відбулося урочисте святкування 25-річного ювілею літературної діяльності І. Франка¹⁷³. До складу оргкомітету, що займався організацією заходу, серед інших увійшли Н. Кобринська та дяді РУРП В. Гукевич, С. Данилович, П. Думка, С. Новаковський і М. Павлик¹⁷⁴. Н. Кобринська взяла безпосередню участь у заході й виступила з промовою на святкуванні ювілею Каменяра¹⁷⁵. У збірнику "Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності..." (Львів, 1898) було надруковано також і твори жінок: Лесі Українки, Н. Кобринської, Віри Лебедової (псевдонім К. Малицької), Олени Пчілки, Уляни Кравченко, К. Попович-Боярської і Є. Ярошинської¹⁷⁶. Із 107 гостей запрошених на IX з'їзд РУРП (17–18 грудня 1899 р.) згадуються прізвища двох жінок: О. Гнатюк і О. Роздільська (Львів)¹⁷⁷.

За умов політичної активності галицького жіноцтва визрівала потреба видання власного друкованого органу – періодичної газети або

¹⁶⁹ Перетиска Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом, т. VII, с. 103.

¹⁷⁰ Перетиска Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом, т. VII, с. 109; С. Злупко, Анна Павлик – борець, с. 56; С. М. Злупко, Сумління голос..., с. 74.

¹⁷¹ З'їзд радикалів, Галичанин, 204 (1897, 10 (22) сентября) 2.

¹⁷² VII з'їзд українсько-радикальної партії у Львові, Діло, 239 (1898, 27 жовтня (8 листопада)) 2.

¹⁷³ Ювілей 25-літньої літературної діяльності Івана Франка, Громадський голос, 23 (1898, 15 ноября) 173–175.

¹⁷⁴ ВР ЛТ, ф. 3, од. зб. 1624, арк. 47.

¹⁷⁵ Ювілей 25-літньої літературної діяльності Івана Франка, с. 174; І. Книш, Іван Франко та рівноправність жінки, с. 148.

¹⁷⁶ Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної його діяльності складать українсько-руські письменники, Л., 1898, 240 с.; І. Книш, Іван Франко та рівноправність жінки, с. 148–150; А. Швель, "Наші погляди, згагання, інтереси так з собою близькі..." (Іван Франко та Наталя Кобринська в епістолярному дискурсі), Українське літературознавство, вип. 74 (2011) 187.

¹⁷⁷ ЦДАЛ України, ф. 663, оп. 1, стр. 179, арк. 152-зв.; Дев'ятих з'їзд русько-укр[аїнської] радикальної партії, Громадський голос, 1 (1900, 1 січня) 2.

часопису¹⁷⁸. Водночас значним інтелектуальним здобутком став вихід у світ жіночого альманаху "Перший вінок" (Львів, 1887). Чи не найбільше до його видання був причетний власне І. Франко¹⁷⁹. Натомість М. Павлик на появу "Першого вінка" відреагував ґрунтовною рецензією в часописі "Народ" під назвою "Перші ступні русько-українського жіноцтва"¹⁸⁰.

На жіночих зборах у Стрию (1 вересня 1891 р.) Є. Ярошинська висловила за необхідність видання другого жіночого альманаху, по суті продовження "Першого вінка". Її пропозицію підтримала Н. Кобринська. Натомість О. Озаркевич (Бажанська) вимагала, щоб альманах виходив періодично. Зрештою на зборах було прийнято рішення виходити комітет для збору коштів на видавництво нового альманаху. До складу комітету було вибрано шість жінок (О. Озаркевич, Є. Ярошинська та ін.). Гроші на альманах мала збирати О. Озаркевич¹⁸¹. Присутня на II з'їзді РУРП (жовтень 1891 р.) Н. Кобринська поставила внесок започаткувати в "Народі" окрему рубрику для висвітлення різних питань жіночого руху. З'їзд ухвалив запровадити в часописі несталу рубрику "Жіноча справа", яку зобов'язалася вести Н. Кобринська¹⁸². Водночас з'їзд постановив, що "редакцію «Народа» веде один редактор, Михайло Павлик, котрий [...] прибирає собі референтів до поодиноких рубрик"¹⁸³.

¹⁷⁸ О. Маланчук-Рибак, Ідеологія та суспільна практика жіночого руху..., с. 424; А. Швель, До історії одного видавничого проекту (Іван Франко та Олександра Озаркевич), Українське літературознавство, 72 (2010) 119.

¹⁷⁹ М. Павлик, Жіноча бібліотека. Видає Наталя Кобринська..., Народ, 3 (1894, 1 февраля) 47; А. Швель, До історії одного видавничого проекту, с. 119; А. Швель, Іван Франко – Наталя Кобринська – Михайло Павлик: консенсуси та контрверзи, Українське літературознавство, 78 (2014) 153.

¹⁸⁰ М. Павлик, Перші ступні русько-українського жіноцтва, Народ, 4 (1890, 15 латинського) лютого) 42–50; А. Швель, Іван Франко – Наталя Кобринська – Михайло Павлик, с. 154; А. І. Швель, "Між нами антагонізм двох культур, а надто конкуренція..." с. 197.

¹⁸¹ Жіноча справа. Між нами антагонізм двох культур, а надто конкуренція... с. 197.

¹⁸² Жіноча справа. Свідомо Русинка. Жіноча справа в Раді Державній, Народ, 7 і 8 (1892, 1 латинського) априля) 112; І. Книш, Смолооски у темряві, с. 174; М. Трегуб, Ор. сіт., с. 638; Листи так дового йдуть... Знадоба архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі, упоряд., передмова та примітки С. Кочерги, післямова О. Сліпушко, К., 2003, с. 127; М. Бога-чеська-Хомяк, Ор. сіт., с. 127.

¹⁸³ Перетиска Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом, т. VI, с. 270; І. Книш, Смолооски у темряві, с. 174.

За весь час існування рубрики, яка проіснувала неповний рік, у ній не було вміщено жодної статті Н. Кобринської. Загалом автура рубрики про "жіночу справу" засвідчує так: М. Павлик, редактор часопису "Народ", свідомо не передав ведення рубрики Н. Кобринській. Очевидно, що на це була низка причин, у тому числі відмова Н. Кобринської вийти заміж наприкінці 1888 р. за М. Павлика¹⁸⁴. Натомість вона рекомендувала кандидатуру М. Павлика в подружжя своїй приятельці О. Кобилянській. Проте остання не надавала цьому серйозного значення¹⁸⁵. У листопаді 1890 р. О. Кобилянська у своєму щоденнику записала: "Я була місяць у Болехові. [...] потім на тиждень поїхала до Львова, познайомила там з Павликом. Я б ніколи не вийшла за нього заміж, ніколи"¹⁸⁶. Очевидно, що й звідси майже постійна критика М. Павликом діяльності Н. Кобринської, загалом скупі та тенденційні звістки в "Народі" про її ініціативи для українського жіночого руху¹⁸⁷.

Зрештою М. Павлик не підтримав задуму Н. Кобринської продовжити видання жіночого альманаху¹⁸⁸. З цього приводу в листі до Лесі Українки від 25 жовтня 1891 р. він писав: "Як, може, знаєте, стрийські жіночі збори ухвалили видати другий альманах і збирати на це гроші. Та таке видавництво ширшій публіці, особливо мужеській, не подобається. Альманах треба з рік друкувати, а потім буде туго розходитися, як перший [«Перший вінок»], котрого й досі чимало на складі. А видавництво періодичне і скоро піде, хоть би через те, що дешевше, і купить більше жінок коло діла, що тоді мусить піти живіше. Отим-то наші люде й раді попірати жіночу газету, котру думає видавати Олеся Озаркевич (п. Городок). Ми тільки бажали би, щоб діло вів комітет для розмов і праці, як у «Народі». Та вони на те досі не згодились"¹⁸⁹. І додавав: "По-нашому, газета жіноча дуже на часі. Альманах – діло далеке й важке, і плодів з него треба чекати хіба за десятки літ, а так

¹⁸⁴ *Перетиска Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. V, с. 299–300, 317–320; І. Книш, *Смолоскуп у темеряві*, с. 131–132; М. Богачевська-Хомяк, *Ор. сіт.*, с. 122; А. Швель, *Іван Франко – Наталія Кобринська – Михайло Павлик*, с. 155; А. І. Швель, "Між нами антагонізм двох культур, а надто конкуренція...", с. 197–198.

¹⁸⁵ В. О. Вознюк, *Про Ольгу Кобилянську. Нові матеріали. Роздуми. Знахідки*, К., 1983, с. 73; А. Швель, *Іван Франко – Наталія Кобринська – Михайло Павлик*, с. 155.

¹⁸⁶ В. О. Вознюк, *Ор. сіт.*, с. 73.

¹⁸⁷ І. Книш, *Смолоскуп у темеряві*, с. 156; М. Богачевська-Хомяк, *Ор. сіт.*, с. 122; А. Швель, *Іван Франко – Наталія Кобринська – Михайло Павлик*, с. 155.

¹⁸⁸ А. Швель, *Іван Франко – Наталія Кобринська – Михайло Павлик*, с. 156. А. І. Швель, "Між нами антагонізм двох культур, а надто конкуренція...", с. 199.

¹⁸⁹ *Листи так дового йдуть... Знадоби архіву Лесі Українки...*, с. 127.

Україна Magna, vol. II
усяка бачила би зараз свою працю, і це додавало би їй охоти до дальшої праці"¹⁹⁰.

До полеміки "альманах чи газета" присланився також І. Франко, навівши переконливі аргументи на підтримку останнього формату в однойменній статті на сторінках часопису "Народ"¹⁹¹. Фактично, цією публікацією письменник поставив крапку в суперечці навколо вибору типу майбутнього жіночого видання. У доцільності видавати власне жіночу газету, а не альманах І. Франкові вдалося переконати також і Олену Пчілку, що була однією з ініціаторів видання альманаху "Перший вінок"¹⁹². Натомість Н. Кобринська 15 грудня 1891 р. у листі до І. Франка писала: "Et tu Vritus contra me подумала я собі прочитавши Вашу допись в Народі «Альманах чи часопись?». Могла бути часопись, міг бути і альманах, одно другому нічо невадило здається. Але се як раз ліпше для мене випало, бо я бачите такої слаба, моя нервність не аби яка і правду сказавши я тепер не годна братися до видавання альманаха, – тому ж і рада, що жіноча часопись і Ваша допись звільнили мене від морального обов'язку вложеного зборами в Стрию". Але додавала: "Бажаньська до тепер незапросила мене до співробітництва (до чого здається маю повне право)"¹⁹³.

Отож, І. Франко також не підтримав задуму Н. Кобринської видавати другий альманах. Натомість письменник віддав перевагу проекту О. Озаркевич із її ідеєю видання жіночої газети¹⁹⁴. Водночас О. Озаркевич консультувалася з письменником і його дружиною в справі майбутнього видання. Передусім вона зверталася до них за порадами, ділилася власними видавничими задумами, обговорювала авторську добірку та ін. Також О. Озаркевич не раз відвідувала подружжя Франків у Львові, щоб обговорити та узгодити зміст і структуру часопису

¹⁹⁰ *Листи так дового йдуть... Знадоби архіву Лесі Українки...*, с. 127.

¹⁹¹ *Жіноча справа*. Ів. Франко, *Альманах чи газета?*, Народ, 22 (1891, 7 [латинського] листопада) 304; О. Маланчук-Рибак, *Ідеологія та суспільна практика жіночого руху...*, с. 424; А. Швель, *До історії одного видавничого проекту*, с. 120.

¹⁹² *ВР ЛЛ*, ф. 3, од. зб. 1612, арк. 264; *Недруковані листи Ів. Франка, Червоний шлях*, 2 (1923) 226; Іван Франко, *Зібрання творів*, т. 49, с. 298–299; А. Швель, *До історії одного видавничого проекту*, с. 120–121.

¹⁹³ *ВР ЛЛ*, ф. 3, од. зб. 1612, арк. 217–218; А. Швель, "Більшого обожжителя вашого таланту, як я, трудно знайти" (*Наталія Кобринська про творчість Івана Франка в листах до нього*), Іван Франко: Тексти. Факти. Інтерпретації: Збірник наукових праць, К.; Л., 2011, вип. I: *Огляди. Статті. Твори. Листування. Спогади. Бібліографія*, с. 365; А. Швель, "Наші погляди, змагання, інтереси так з собою близькі...", с. 181; А. Швель, *Іван Франко – Наталія Кобринська – Михайло Павлик*, с. 156.

¹⁹⁴ А. Швель, "Наші погляди, змагання, інтереси так з собою близькі...", с. 180–181.

тощо. Зрештою О. Франко активно долучилася до цього видавничого проекту. По суті, вона стала другим редактором майбутньої газети¹⁹⁵. Долучилася до названого проекту в ролі дописувачів погодилася також Олена Пчілка та Леся Українка¹⁹⁶. Водночас О. Озаркевич у листі до О. Франко від 1 грудня 1891 р. із жалем повідомляла: "Пише Павлик щоб конечно від нов[ого] року видавати. Але ж се ест для мене абсолютно неможливо, хотяйби з тої простої причини, що не лише матеріалу, але гроша я ще не маю призбираного на тільки кілька потребують конечні видатки, бо на пренумеранток годі рефлектувати в першій році"¹⁹⁷.

Стосовно назви майбутнього жіночого часопису, то розглядалося декілька варіантів. Так, Олена Пчілка пропонувала назву "Рівність". Зрештою О. Озаркевич у листі до І. Франка від 17 березня 1892 р. подала остаточну назву часопису – "Жіноче питання"¹⁹⁸. Також у листі до письменниці вона повідомила зміст першого числа майбутнього видання: "Пер[едн]е с[ло]во". Мрії, вірш з життя жіночого [О.] Колесси, Просвітні огні віршик Л[ес]і Українки. Наукова читальня у Льв[ові] Г[лавецької]. Софія Ковалевська, біографія О. Франкової. Дрібна хроніка з життя жіночого"¹⁹⁹. "Передне слово" до часопису О. Озаркевич написала в співавторстві з Оленою Пчілкою²⁰⁰. Проте перше число жіночого часопису так і не вийшло в світ. На те складалася ціла низка причин: особисті редакторські амбіції, брак коштів, громадська байдужість до цього видання, пасивність дописувачів і т. д. Для РУРП вихід часопису був пов'язаний із прагненням радикалів започаткувати власний друкований орган для жінок. Звідси бажання РУРП підпорядкувати жіночий рух у Галичині своїм партійним впливам. Звісно більшість жінок погодитися з цим не могла²⁰¹.

¹⁹⁵ ВР ІЛ, ф. 3, од. зб. 1607, арк. 453–456; ВР ІЛ, ф. 3, од. зб. 1612, арк. 152; ВР ІЛ, ф. 3, од. зб. 1620, арк. 19–22 та ін.; А. Швель, *До історії одного видавничого проекту*, с. 124–126.

¹⁹⁶ ВР ІЛ, ф. 3, од. зб. 1607, арк. 453; ВР ІЛ, ф. 3, од. зб. 1612, арк. 153; А. Швель, *До історії одного видавничого проекту*, с. 125.

¹⁹⁷ ВР ІЛ, ф. 3, од. зб. 1607, арк. 583.

¹⁹⁸ ВР ІЛ, ф. 3, од. зб. 1612, арк. 280, арк. 323; А. Швель, *До історії одного видавничого проекту*, с. 125.

¹⁹⁹ ВР ІЛ, ф. 3, од. зб. 1612, арк. 325; А. Швель, *До історії одного видавничого проекту*, с. 126.

²⁰⁰ ВР ІЛ, ф. 3, од. зб. 1612, арк. 323; А. Швель, *До історії одного видавничого проекту*, с. 125–126.

²⁰¹ Д. Лукіянович, *Ор. сіт.*, с. 18; І. Книш, *Іван Франко та рівноправність жінки*, с. 140; І. Книш, *Смолоскип у тешарві...*, с. 179; О. Маланчук-Рибак, *Ідеологія та суспільна практика жіночого руху...*, с. 424; А. Швель, *До історії одного видавничого проекту*, с. 127.

Натомість восени 1892 р. на сторінках "Народу" була надрукована "Відозва до Русинок Галичини і Буковини". Її авторами були Н. Кобринська та Є. Ярошинська. В їїньому зверненні зазначалося, що "І вересня м[инулого] р[оку] на жіночій вічу в Стрию ухвалено між іншими справами видавати другий жіночий Альманах". Проте "сеї проєкт не міг увійти в жите, позаяк рознеслась була широко вість про видавництво жіночої газети, котра в короткім часі по вічі мала зачати виходити. Коли однак до тепер газета не появилась, уважаємо нашим обов'язком приступити до виконання ухвал віча"²⁰². На фоні фіаско О. Озаркевич із її проектом жіночої газети, прихильниці видання альманаху – Н. Кобринська та Є. Ярошинська спробували реанімувати свій минулорічний проєкт. При цьому у зверненні вони зазначали, що "не зашкідить і тепер запримити, що місто одної великої книги, як був перший Альманах, могли би виходити менчі, але частійше, книжочки [...], котрі при відповіднім числі набуваючих могли би в певнім означенім часі появляти ся, як також, що ми не обмежились би так, як в першій Альманасі, лиш на творах жіночих, а рівно були би пожадані твори мущин, відносячі ся до справи жіночої"²⁰³.

У 1893 р. Н. Кобринська розпочала власний видавничий проєкт під назвою "Жіноча бібліотека" та видала її першу книгу – збірник "Наша доля" (Стрий, 1893)²⁰⁴. Натомість радикали І. Франко та М. Павлик ігнорували її черговий видавничий задум. Участь у ньому вони не взяли, а натомість обидва написали загалом дуже критичні рецензії на збірник²⁰⁵. М. Павлик у недатованому листі до М. Драгоманова писав: "Чи получили Ви «Жіночу Бібліотеку» Кобринської? Як добре вдивитися – то щось таке противне, і хоть би капля льогіки! Уся І книжка «Жіночої Бібліотеки» – одна безграмотність"²⁰⁶. Водночас кошти на друкування збірника передали Г. Данилович, дружина діяча РУРП С. Даниловича, радикал Д. Лукіянович, а також Т. Окуневський, депу-

²⁰² *Жіночі справи. Відозва до Русинок Галичини і Буковини*, Народ, 15–18 (1892, 1 лїтниського] октября) 206.

²⁰³ *Ibid.*

²⁰⁴ *Наша доля*, кн. I, Стрий, 1893, 104 с.; М. Богачевська-Хомяк, *Ор. сіт.*, с. 121, 126; О. Маланчук-Рибак, *Ідеологія та суспільна практика жіночого руху...*, с. 422.

²⁰⁵ М. Павлик, *Жіноча бібліотека. Видас Наталія Кобринська...*, Народ, 3 (1894, 1 февраль) 46–49; *Критика і бібліографія. Нові книжки*. I. Ф., *Жіноча бібліотека...*, Житє і слово, 1 (1894) 306–308; П. Шкраб'юк, *Ор. сіт.*, с. 124; А. Швель, *Іван Франко – Наталія Кобринська – Михайло Павлик*, с. 156.

²⁰⁶ *Перетиска Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. VIII, с. 16–17.

тат Галицького крайового сейму, який тоді представляв там інтереси радикальної партії, та ін.²⁰⁷ У 1895 і 1896 роках у Львові вийшли друга та третя книги збірника «Наша доля»²⁰⁸.

Зрештою Н. Кобринська на відновлення дружніх взаємин із І. Франком і М. Павликом вже не сподівалася. «Я давно знаю, що мені ані на Вас, ані на Франка нема що числити, і з тим давно погодилася», – зазначала вона в листі до М. Павлика від 8 березня 1896 р.²⁰⁹ Проте конфлікт Н. Кобринської із ними не був аж надто ворожим. Так, у 1895 р. у часописі «Народ» було вміщено інформацію про вихід другої книги «Нашої долі» та подано зміст видання²¹⁰. Натомість М. Павлик у листі до Л. Драгоманової від 9 грудня 1896 р. писав: «Разом із Вашим пакетом прислала нам²¹¹ і Кобринська зарізаного індики. Звісно, це таки поміч, і ми дякуємо їй, та воно нам тепер майже те саме, що голому і босому – вінок»²¹².

Водночас у першій половині 1890-х років мала місце дискусія між Н. Кобринською і радикалами стосовно трактування т. зв. «вільної любові». При чому полеміку спровокувала Н. Кобринська, яка гостро «різнула» радикалів за начебто апологетику ними цього феномену²¹³. Приводом для полеміки стала публікація її листа до мовознавця О. Огоновського. Вчений опублікував лист в огляді життєпису Н. Кобринської у своїй «Історії літератури руської». Праця друкувалася на сторінках часопису «Зоря» (1893, чч. 4, 7–9)²¹⁴. У листі до О. Огоновського («Зоря», ч. 4) Н. Кобринська писала: «Цікаві може будуть для Вас мої відносини до радикалів. З моїх розвідок, а особливо з мого реферату на загальнім жіночім вічу у Львові (з 11 цвітня р. 1892) мож(на) зауважати, що годжуся з ними, що форма індивідуальна (чого? Ред.) уступає

Україна Magna, vol. II

і мусить уступити колективній, – але в інших речах сильно з ними різнюся. Найліпшим доказом «вільна любов». Радикали ставлять її яко майже одинокую ціль еманципації жіночої, наколи я ніколи того питання не підношу, а перше хотіла бим вибороти економічну незалежність жінки від мужчини; а після мене говорити тепер жінці про вільну любов, значить ще більше її понизити і зробити іграшкою мужчини; – тож коли моя еманципація підносить жінки науки і праці, їх – передусім кокетки і упавши індивідуа»²¹⁵.

Погляди Н. Кобринської, висловлені нею в листі, були різкими, на думку М. Павлика. У листі до М. Драгоманова від 3 березня 1893 р. він писав, що «Кобринська різнула нас у «Зорі» (4 нр.) за «вільну любов» – гірш усяких прокурорів»²¹⁶. А до І. Франка в листі від 4 березня 1893 р. М. Павлик написав: «Читали в «Зорі» (4 ч.) слова Кобринської про радикалів про «вільну любов»? Вона каже, що є «еманципація підносить жінчину науки й праці, а наша кокеток і упавши індивідуа». Бачиться, ясно. Я написав їй, та думаю, що треба спільно запротестувати в «Зорі» й «Народі»²¹⁷. З цього приводу М. Павлик написав статтю «Радикали і д. Нагалия Кобринська». Відредагував і доповнив текст статті І. Франко²¹⁸. 13 березня 1893 р. М. Павлик у листі до М. Драгоманова писав: «Посилаю в «Зорю» спростованне слів Кобринської про радикалів і вільну любов. Написав я єго дуже делікатно, порозумівшись з тутешніми товаришами, з Франком і Яросевичем. Усі вони обурені на сплетні Кобринської, і проскутували дуже острі відповіді. Та я «благую часть избрах» – так буде ліпше. А все таки без відповіді годі. Адаже ж «Зорю» випише на Україні 400 люда, тай тут вона має доволі передплатників. Читаючи цю виходку Кобринської і взагалі єї біографію – я тільки ахнув: от що сидить у найпоступовішій би то Галичанці!»²¹⁹

Натомість І. Франко у листі до М. Павлика від 1 квітня 1893 р. загалом висловив думку на недоцільність подібних суперечок. Письмен-

²¹⁵ ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 29, од. зб. 94, арк. 13–14; *Перетиска М. Драгоманова з Наталією Кобринською*, с. 8; К. А. Криль, *Неопублікована стаття академіка М. С. Возняка, Українське літературознавство*, 10 (1970) 110–111, 113.

²¹⁶ *Перетиска Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. VII, с. 179.

²¹⁷ ВР ІІ, ф. 3, од. зб. 1612, арк. 645.

²¹⁸ ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 29, од. зб. 94, арк. 13–18; Іван Франко, *Зібрання творів*, т. 49, с. 388; А. Швець, *Іван Франко – Наталія Кобринська – Михайло Павлик*, с. 157.

²¹⁹ *Перетиска Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. VII, с. 181–182.

²⁰⁷ *Спис передплатників на жіноче видавництво*, Наша доля, кн. 1, Стрий, 1893, с. 102–104; М. Павлик, *Жіноча бібліотека. Видає Наталія Кобринська...*, Народ, 3 (1894, 1 февраля) 47.

²⁰⁸ *Наша доля*, кн. 2, Л., 1895, 104 с.; кн. 3, Л., 1896, 142 с.; М. Богачевська-Хомяк, *Ор. сіт.*, с. 169; О. Маланчук-Рибак, *Ідеологія та суспільна практика жіночого руху...*, с. 422.

²⁰⁹ А. Швець, *Іван Франко – Наталія Кобринська – Михайло Павлик*, с. 158.

²¹⁰ *Жіноча бібліотека...*, Народ, 9 (1895, 1 мая) 146.

²¹¹ М. Павлик тоді проживав у Львові разом із матір'ю.

²¹² І. Денисюк, *Листи Михайла Павлика до родини Драгоманових*, с. 494.

²¹³ О. Маланчук-Рибак, *З історії ідейних концепцій українського жіночого руху XIX – початку XX століть*, с. 218–219; А. Швець, *Іван Франко – Наталія Кобринська – Михайло Павлик*, с. 157.

²¹⁴ *Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів (далі – ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів)*, ф. 29, од. зб. 94, арк. 13–14; А. Швець, *Іван Франко – Наталія Кобринська – Михайло Павлик*, с. 157.

ник порадив йому взагалі відступити від попереднього задуму. Це свідчило про цілковиту непогодженість І. Франка з намірами М. Павлика далі продовжувати полеміку з Н. Кобринською²²⁰. Врешті-решт ні в "Зорі", ні в "Народі" відповідь М. Павлика так і не з'явилася. Натомість останній у листі до М. Драгоманова від 10 квітня 1893 р. нарікав на непослідовність І. Франка. Крім того, М. Павлик звинуватив письменника в навмисному припиненні полеміки²²¹. 18 травня 1893 р. М. Павлик у листі до М. Драгоманова знову повернувся до цієї теми: "З боку Кобр[инської] воно дуже негарно, що вона почала в нас бризкати тим болотом, що вже було давно позасихало — цього я їй ніколи не прощу, не за себе (бо мені все одно, що тут про мене говорять), а за радикалів, за загал, що також образився навіть більше мене"²²². А в листі до вченого від 1 червня 1893 р. М. Павлик зазначав: "Щодо Кобринської, то ми всі на неї обурені, і ніхто не дасть до її видання (збірника «Наша доля». — Ю. Я.) й стрічки (обіцяв був Гарасимович — за Франка не ручу)"²²³. Зрештою в передмові до "Переписки М. Драгоманова з Наталією Кобринською (1893—1895)" (Львів, 1905) М. Павлик спростував висловлювання Н. Кобринської щодо теми "вільної любові" та її трактування діячами РУРП²²⁴.

Загалом жіноче питання займало помітне місце в діяльності РУРП. Водночас низка фактів підводить до думки, що ставлення радикальної партії до названого питання було неоднозначним. Поряд із цим, у програмних документах РУРП містилися вимоги рівноправності статі. Загалом із початку 1890-х років інтерес радикалів до жіночого питання помітно зростає. Підтвердженням цього може слугувати його систематичне висвітлення на сторінках партійної преси, заохочення до співпраці в ній жінок, розвідка М. Ганкевича, зрештою видавнича діяльність І. Франка, М. Павлика тощо. Чимало зусиль для популяризації ідей РУРП у 1890-х роках доклала молодша сестра М. Павлика —

²²⁰ К. А. Кріль, *Op. cit.*, с. 111; Іван Франко, *Зібрання творів*, т. 49, с. 388–389; А. Швець, "Наші погляди, змагання, інтереси так з собою близькі...", с. 181–182; А. Швець, *Іван Франко* — *Наталія Кобринська* — *Михайло Павлик*, с. 157–158.

²²¹ *Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. VII, с. 199–200; А. Швець, "Наші погляди, змагання, інтереси так з собою близькі...", с. 182; А. Швець, *Іван Франко* — *Наталія Кобринська* — *Михайло Павлик*, с. 158.

²²² *Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом*, т. VII, с. 216–217.

²²³ *Ibid.*, с. 228.

²²⁴ ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 29, од. зб. 94, арк. 25; *Переписка М. Драгоманова з Наталією Кобринською*, с. 8–9; К. А. Кріль, *Op. cit.*, с. 119.

А. Павлик. Також у першій половині 90-х рр. XIX ст. до діяльності радикальної партії долучилася й О. Франко — дружина письменника. Одним із напрямків діяльності партії було намагання залучити жіноцтво, передусім місцевих селянок, до вічевого руху. Крім того, О. Франко, Н. Кобринська та ін. жінки були присутні на з'їздах радикальної партії. Водночас у діяльності РУРП можна простежити спроби підпорядкувати жіночий рух впливам партії. Зрештою її діячі не були послідовними в підтримці феміністичного руху. Звідси їхні часті непорозуміння з Н. Кобринською, яка в свою чергу прагнула організувати галицьке жіноцтво. Яскравим прикладом чого стало бойкотування ради-калами, передусім М. Павликом та І. Франком, її видавничої діяльності. Крім того, їхня полеміка з Н. Кобринською стосовно "вільної любові".